

Dieta federala e chaus republicans

Las structuras politicas da la Republica da las Trais Lias, part 1

■ **Ils 23 da settember 1524 en la Trais Lias (la Lia Grischa, la Lia da la Chadé e la Lia da las Diesch Dretgiras) sa das cun la Brev da federaziun ina constituziun cuminaivla. L'organisaziun interna ha mantegnì ina structura fermamain federalistica che permetteva ad ellas da sa preschentar en ina furma pli unida en dumondas da guerra e da pasch sco era sin il champ da la politica exteriora e da l'administraziun da las Terras subditas.** Els cumins furmavan pitschnas republicas autonomas. La Dieta da las Trais Lias sco autoritad suprema sa cumponiva da 62 fin 66 delegads recrutads dals 52 cumins (a partir dal 1788/53), da las vuschs dals chaus-lia (trais) e d'ina vusch attribuida en roda a la Cadi, a Razén ed a Glion. Il maximum da 66 vuschs ha la Dieta cuntanschì, cun pitschnas excepziuns, tranter il 1600 ed il 1797. Quests deputads vuschavan mo tenor instruziun e tut las decisiuns da la Dieta stuevan vegnir suttamessas als cumins e confermadadas da quels cun maiortad. Els cumins pudevan acceptar u refusar las propostas u alura proponer modificaziuns.

Ina veritabla pussanza centrala mancava e cun quai era ina legislaziun unitara e (cun paucas excepziuns) ina ferma constituziun. Sco sort d'executiva funzionavan, tenor basegn, ils chaus da las Trais Lias (Congress pitschen), numnamain ils landrehters da la Lia Grischa, il bunds-president da la Lia da la Chadé (fin a la Sentenzia da Malans dal 1700 identic cun il burgamester regent da Cuira) ed il bundslandamma da la Lia da las Diesch Dretgiras (fin a la Sentenzia da Waser dal 1644 identic cun il mastral regent da Tavau).

En la successiun da las Trais Lias sa chattava la Lia da la Chadé en la segunda posiziun (suenter la Lia Grischa) e las Dietas federalas vegnivan tegnidas per ordinari enturn s. Baltramieu (24 d'avust), excepziunalmain enturn s. Gion (24 da zercladur) en roda a Glion, Cuira, Glion, Cuira, Tavau. Cun consultaziun d'ingens mess da mintga Lia pudeva quest Congress pitschen sa schlargiar ad in Congress grond cun trais fin quatter mess per lia per tractar problems impurtants.

La mancanza d'ina veritabla cassa publica, d'in plan da finanzas e d'ina milisa permanenta difficultava il guvern, l'administraziun e la defensiun da la Republica. Quai ha quella gè da sentir claramain tranter il 1525 ed il 1532, cura

ch'ella è vegnida privada dal territori da las Trais Plaivs al Lai da Com, entant che las autras Terras subditas èn restadas sut domini ed administraziun grischuna.

Da l'autra vart signifitgavan ils Artitgels da Glion, relaschads il 1524 ed il 1526, in rinforz da la coesiun interna. Els avevan abolì la plipart da las grevezzas feudals, avevan reduci a moda radicala la pussanza seculara da l'investg da Cuira ed accordà a las plaivs la libertad democratica en l'administraziun da lur affars. Quai aveva pussibilità l'introducziun da la confessiun reformada da sutensi, vul dir a partir da las vischnancas. Suenter la Disputaziun da religiuin dal schaner 1526 a Glion ha la Dieta federala proclamà il liber exercizi da la confessiun reformada e catolica. Els singuls individis e las praventadas eran cumpetents da sa decider per ina da las duas confessiuns (autras eran scumandadas).

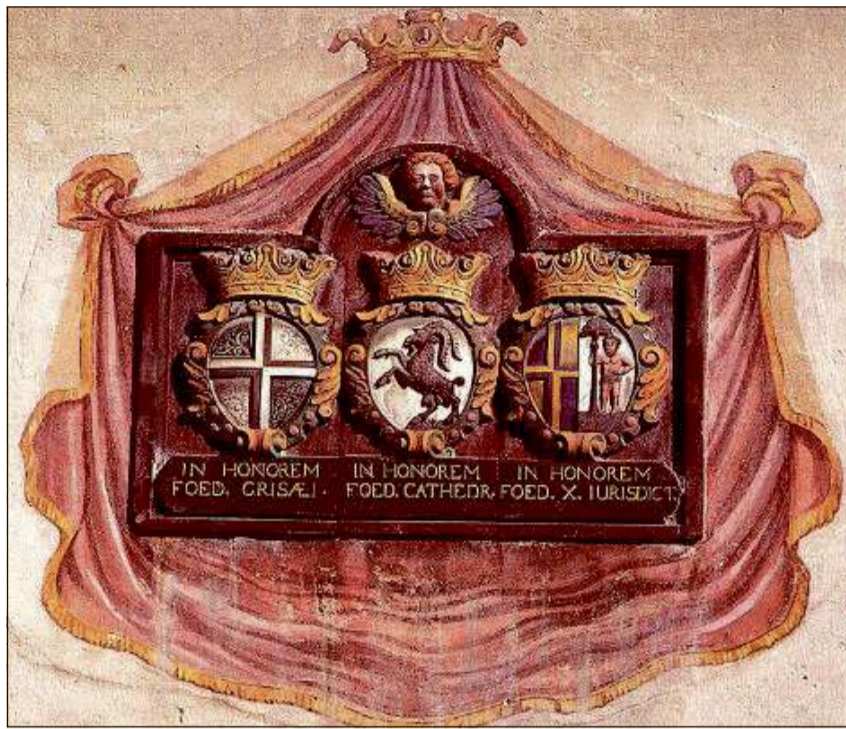
Ils meds finanzials per la Republica, las Lias ed ils cumins provegnivan da l'administraziun da las Terras subditas sco era da pensiuns, d'annatas e da la compra d'uffizis. Il sistem guvernamental da quel temp sa lascha descriver sco aristodemocrazia. Quella sa basava sin ina signuria da 30–40 famiglias liadas ina cun l'autra (dominants eran oravant tut ils Salis ed ils Plantas) e che vegniva legitimada en permanenza tras elecziuns (formalmain) democraticas.

La tema da las famiglias regentas da perder la pussanza ha fatg fallar las tentativas d'ina renovaziun da la politica interna ch'avevan en mira da detretschar las structuras extremamain federativas. Il mantegniment endinà da las structuras statals paralisantas ha impedì da prender cleramain posiziun ubain per ils principis da la Revoluziun franzosa ubain per quels da l'Austria monarchista. Lià en la cuntraversa politica interna, è il Grischun daventà en ils onns 1798–1800 in champ da guerra occupà mintgamai duas giadas da truppas austriacas e franzosas. Il contract davart l'integraziun dal Grischun en la Republica helvetica, signà il 1799, e l'execuziun successiva da quel a partir da la mesadad dal 1800 han marcà la fin da la Veglia Republica. La mediaziun dal 1803 ha dentant surpiglià las structuras impurtantas (cumins e lias) dal sistem vegl-republican.

Martin Bundi

Dieta federala da las Trais Lias

La Dieta federala da las Trais Lias è stada l'instanza suprema da la Republica da las

Las vopnas da las Trais Lias (Glion, 1717).

PO

Trais Lias dal 1524 fin il 1797. Ella vegniva convocada en roda a Glion, Cuira, Glion, Cuira e Tavau, per regla il di da s. Baltramieu (24 d'avust), excepziunalmain il di da s. Gion (24 da zercladur). La lingua uffiziala era il tudestg, autras linguas eran admissas. Il presidi aveva il chau da quella Lia, nua che la Dieta federala sa reuniva en roda. Els cumins pitschens delegavan in, quels pli gronds dus mess: la Lia Grischa 27, la Lia da la Chadé 21, la Lia da las Diesch Dretgiras 14, en total 62. A quels s'aggiuntavan las vuschs dals chaus-lia ed ina vusch en roda per la Cadi, per Razén e Glion. Il maximum da 66 vuschs ha la Dieta federala cuntanschì, cun pitschnas excepziuns, tranter il 1600 ed il 1797.

Ils mess eran liads a lur instruziun (parola, consegna). La Dieta federala tractava tut ils affars da las Lias, las decisiuns davart quels sustattavan dentant al referendum obligatoric. Ella era cumpetenta d'avrir l'instruziun dals mess, da classifitgar il pli, da preparar las leschas, ils contracts statals, ils concordats e las capitulaziuns concernent las Trais Lias e da cussegljar en dumondas dal guvern e da l'administraziun da las Terras subditas. Fin a la Refurma dal pajais dal 1603 è stada la Dieta federala l'autoritad electorala per l'occupaziun dals uffizis en Vuclina ed en il signuradi da Maiavilla sco era per la tschernha dals mess. Ella era medemamain l'instanza d'appellaziun en conflicts civils che surpassavan ils cunfins da las Lias ed era responsabla per protestas e recurs inoltrads dals subdits. L'uschenumnada cumissiun da l'absz redigiva il recess: las questiuns (quai vul dir las proposiziuns da la Dieta federala) vegnivan formuladas en curtas dumondas e suttamessas als cumins en furma da puncts da recapitulaziun per requirir il pli. En cas urgents pudeva quel era vegnir erui durant la sessiun sezza. Dumondas confessionalas vegnivan tractadas separadamain tenor confessiuns (Itio in partes) e publicadas dapersai. A las Dietas federalas cumparevan savens mess ed ambasaders da l'exteriur che vegnivan beneventads tenor in ceremonial exact. Il 1797 è la Dieta federala sa radunada per la davosa giada.

Il Congress pitschen

Quel consistiva dals trais chaus republicans da las Lias (landrehter, bunds-president e bundslandamma) e, sin giavisch da quels, anc d'in mess assistent da mintga Lia. El exequiva las lavurs administrativas e preparatoricas currentas (correspondenzas e.a.) e sa radunava a Cuira l'avrigl, il zercladur (u il fanadur) e l'october (u il december).

Il Congress (Pitag)

Quel sa cumponiva dals chaus-lia e da trais ulteriurs mess u dapli per Lia. El sa

radunava regularmain a Cuira il di da s. Martin (11 da november), enturn s. Paul (favrer) ed a l'entschatta da zercladur (uschenumnà Churer Kilbi). Il chau da la Lia da la Chadé envidava adina ils dus auters chaus-lia e lur mess assistents a quests congress che duevan requirir ils plis, predeliberar las tractandas da la Dieta federala e tractar interpellaziuns. Il Pitag n'aveva nagina cumpetenza da decider e disponiva d'ina pussanza d'execuziun limitada. Il 1603 e 1684 han ils chaus-lia pers la cumpetenza da contractar cun pussanzas estras. En cas d'urgenza u da crisa pudevan tut ils mess vegnir clamads ad in congress general extraordinari (tudestg Landtag). Adolf Collenberg

Chaus republicans da las Lias

Executiva da la Republica da las Trais Lias e da las singulas Lias grischunas dal 1524 al 1798. A partir dal 1803 ha il Cussegl guvernativ (Cussegl pitschen, Regenza) ademplì l'executiva dal chantun Grischun.

Il chau da la Lia Grischa, numnà landrehter, era a medem temp era dereschader civil. El vegniva elegi dapi la fundaziun da la Lia Grischa (1424) mintg'onn dals mess da las dretgiras a l'ocasiun da la Dieta dal term s. Gieri (23 d'avrigl) a Trun, salvada de facto il pli savens durant las emprimas duas emnas da matg. Els anteriurs chaus feudals da la Lia Grischa avevan il dretg da far en roda propostas nunliantas da quatter respectivamain da trais candidats. Mo il 1701 ha la Dieta elegi (excepziunalmain) in candidat «selvadi». Els landrehters vegnivan pia recrutads exclusivamain da las dretgiras da la Surselva e da Razén. Dal dretg da proposta, accordà als anteriurs signurs (feudals) de Sax (era: de Sacco), han profità dapi il 1538 las anteriuras dretgiras autas respectivas, vul dir quella da Flem, da la Foppa e da la Lumnezia: ellas proponivan da lur ravugl (enstagl dals Saxes) in suveran fictiv che preschentava trais candidats per l'uffizi dal landrehter (savens in per dretgira auta). L'elecziun svegliava emozziuns tranter las differentas partidas e creava mintgatant tensiuns confessionalas. Cunquai ch'ils chaus da la Lia da las Diesch Dretgiras e da la Lia da la Chadé eran adina reformads, eleveva la Lia Grischa tant sco pussaivel candidats catolics.

Il chau da la Lia da la Chadé vegniva numnà bunds-president. Els Artitgels da Glion dal 1524 e 1526 han privà l'investg da Cuira dal dretg da cundecider en affars politics dal pajais. Il 1529 ha ina dretgira da cumpromiss, installada da la Lia Grischa e da la Lia da las Diesch Dretgiras, conclus ina disputa concernent il dretg da sigillar tranter ils cumins rursals da la Lia da la Chadé e la citad da Cuira, concedind quel dretg exclusiva-

main al burgamester da Cuira; la dumonda dal presidi da la Lia da la Chadé n'è dentant betg vegnida sclerida. Las dretgiras han laschè realisar per la Lia da la Chadé in agen sigil, utilisà dal burgamester da Cuira dapi ca. l'onn 1550. La citad da Cuira ha obtegnì qua tras il status d'in avantlieu da la Lia da la Chadé e ses burgamester è daventà a medem temp chau da quella Lia. Il temp d'uffizi durava dal november al november. Suenter dispitas proruttas tranter las dretgiras e la citad da Cuira, ha la Sentenzia da Malans dal 1700 decidì, cun l'intermediaziun da Berna e da Turitg, che l'elecziun dal chau da las Trais Lias haja da succeder tras ils mess da las dretgiras a chascun da la Dieta: els avevan d'elegir dus dals quindesch commembers dal Cussegl pitschen da la citad da Cuira e stuevan alura laschar decider la sort. L'affirmaziun uffiziala e l'entrada en uffizi avevan lieu dapi alura a chascun da la Dieta da s. Baltramieu (24 d'avust, il pli savens de facto la segunda u terza emna da settember).

Il chau da la Lia da las Diesch Dretgiras vegniva numnà bundslandamma. Da la fundaziun da la Lia da las Diesch Dretgiras (1436) fin a la Sentenzia da Waser dal 1644 ha il landamma da Tavau presidià la Lia. Dal 1644 fin il 1798 proponivan las singulas dretgiras il chau-lia, institui en roda a moda impegnativa, quai vul dir che Tavau dastgava proponer quatter giadas il chau-lia entaifer ina perioda da 16 onns. Quel vegniva elegi tras ils mess a l'ocasiun da la dieta dal matg a Tavau. Adolf Collenberg

Dretgira auta

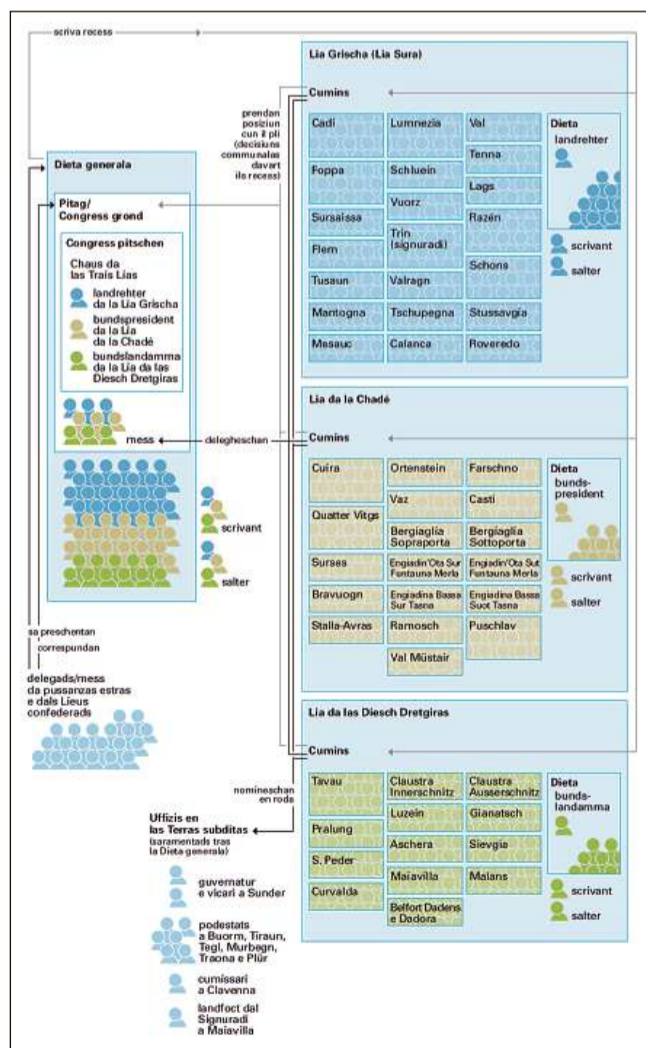
En l'organisaziun da las Trais Lias eran las dretgiras autas districts administrativs senza organs publics e senza cumpetenza e vusch a la Dieta federala. Ellas servivan a las Lias sulettamain da basa per la distribuziun d'entradas e grevezzas sco era per la repartiziun d'uffizis en las Terras subditas e da contingents militars. La Lia Grischa cumpigliava ovg, la Lia da la Chadé indesch e la Lia da las Diesch Dretgiras set dretgiras autas. Las dretgiras autas da Cuira, da Poschiavo, da la Val Müstair, da Tavau, dals Quatter Vitgs e da Mustér (Cadi) eran territorialmain – e qua tras era funzionalmain – identicas cun il cumin, las autras consistivan da dus fin trais cumins. Las dretgiras autas, abolidas da la helvetica e puspè restabilidas il 1803, èn vegnidas remplazzadas il 1851 tras ils districts cun funzion giudiziala respectivamain tras ils circuls/cumins. Martin Bundi

Vopnas da las Lias e dal chantun Grischun

La Republica da las Trais Lias na possedeja betg in'atgna vopna. Per il solit vegniva sigillà cun las vopnas da tut las Lias. Il 1548 ha il medaglier Jakob Stampfer da Turitg reuni las trais vopnas per in medagliun regalà a la princessa franzosa Claude. Per motivs federalistics na vegniva questa vopna bain reussida però betg duvrada sco vopna cuminaivla da las Trais Lias. La questiun da la successiun da las vopnas applitgada per sigillar ha provocà inqual dispitas ed è vegnida decidida definitivamain il 1550: sco emprima Lia sigillava la Lia Grischa, alura la Lia da la Chadé e sco terza la Lia da las Diesch Dretgiras. Adolf Collenberg

Lexicon Istoric Retic

Il LIR cumpiglia bundant 3100 artitgels (geografics, tematics, artitgels da famiglias e biografias) davart l'istorgia grischuna/retica e la Rumantschia. Editura: Fundaziun Lexicon Istoric Svizzer; versiun online: www.e-lir.ch; versiun stampada: www.casanova.ch u en mintga libreria.

Sistem politic da la Republica da las Trais Lias enturn il 1700. LIR